

Јелена Петровић¹

Универзитет у Нишу

Природно-математички факултет

P. 83-91

SCIENTIFIC REVIEW ARTICLE

Филип Ђоковић²

Универзитет Сингидунум

Факултет здравствених, правних и пословних студија

Received: April, 18, 2017

Accepted: May, 5, 2017

ЕКОНОМСКИ АСПЕКТИ РАЗВОЈА ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА ВРЊАЧКЕ БАЊЕ

Апстракт

Одрживи туризам је базиран на ширем концепту, односно на одрживом развоју који је заснован на три основна принципа: принцип економске одрживости, принцип еколошке одрживости и принцип социјалне и културне одрживости. Анализа одрживости развоја туризма заснива се на избору, праћењу и мерењу адекватних индикатора одрживог туризма. У литератури се може наћи велики број индикатора одрживости туризма који су најчешће подељени према основним принципима одрживог развоја. Сврха рада је анализа нивоа економске одрживости развоја туризма Врњачке Бање полазећи од индикатора одрживог туризма коју је дала Европска комисија. Циљ рада је анализа економских индикатора одрживог туризма у Врњачкој Бањи током 21. века.

Кључне речи: економска одрживост, туризам, Врњачка Бања, индикатори, туристичка дестинација.

JEL classification: Z3, Q01, Q56

ECONOMIC ASPECTS OF SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT OF VRNJCI SPA

Abstract

Sustainable tourism is based on a broad concept, i.e. the sustainable development that is based on the following three basic principles: the principle of economic sustainability, the principle of ecological sustainability and the principle of social and cultural sustainability. Analysis of the sustainability of tourism development is based on the selection, monitoring and measuring suitable indicators of sustainable tourism. In the literature can find the numerous indicators of sustainable tourism that are often divided according to the basic principles of sustainable development. The purpose of this paper is to analyse the level of economic sustainability of tourism

¹ jelena25@pmf.ni.ac.rs

² filipdjeko@gmail.com

development in Vrnjaska Banja basis of indicators of sustainable tourism that gave the European Commission. The aim is to analyse the economic indicators of sustainable tourism in Vrnjaska Banja during XXI century.

Keywords: *economic sustainability, tourism, Vrnjci Spa, indicators, tourism destination.*

Увод

Бањски туризам представља облик туризма који у Републици Србији има најдужу традицију. Још у време Римљана, бање и климатска места на простору данашње Србије су били познати по својој лековитости. Имајући наведено у виду, бање у Србији би требало да буду покретач и основа њеног привредног и друштвеног развоја. Међутим, са аспекта туристичког промета, али и квалитета и квантитета туристичке понуде, могу се издвојити неколико бања у Србији. Са ових аспеката се посебно истиче Врњачка Бања која представља вековима водећу бању у Србији и на Балканском полуострву. Међутим, и она се суочава са многобројним проблемима и препрекама током остваривања одрживог развоја.

Бањска места Србије представљају велике еколошке потенцијале и природне ресурсе од националног значаја, који заслужују и посебне мере заштите, уз активну улогу и сарадњу, јавног и приватног сектора. Да би бање могле да развијају своје основне функције неопходно је да испуне следеће захтеве: 1) заштита и рационално коришћење термоминералних извора, 2) заштита и унапређење бањског амбијента и 3) планско успостављање складне просторне равнотеже између природног пејзажа и грађевинско-архитектонских структура са циљем да се изгради препознатљив визуелни просторни идентитет и имиџ бање (Николић, 1998). Неуважавање концепта одрживог развоја и стихијност у туристичкој изградњи довели су у протеклом периоду до низа негативних ефеката (деградација најатрактивнијих делова бања услед непланске изградње, неконтролисано подизање викенд кућа, одсуство зонирања, неадекватно поступање са отпадним материјама, повећано аерозагађење проузроковано јачањем моторизованог туризма и сл.).

Николић (1998) је посебну пажњу посветио проблемима заштите бањских места у Србији, при чему је дефинисао методолошки поступак и критеријуме вредновања посебних природних вредности и укупних еколошких потенцијала бања у Србији. При вредновању бањских места, поменути аутор је користио следеће критеријуме: природне карактеристике термоминералних извора, природни амбијент, уређеност и опремљеност, урбанизација и измењеност природног пејзажа.

Вредновањем бања на основу напред наведених критеријума, односно полазећи од степена заштите животне средине бања у Србији, Николић (1998) је издвојио следеће бање: Куршумлијску, Брестовачку, Врњачку, Рибарску, Врањску, Јошаничку и Сијаринску Бању. Евидентно је да поменуте бање, изузев Врњачке, не бележе значајнији туристички промет. На основу овога може се закључити да низак степен очуваности природне средине, висок степен урбанизације и недовољну уређеност и комуналну опремљеност остварују бање које бележе значајан туристички промет. На-

име, уколико је нека бања у Србији остварила виши ниво развоја туризма онда је њена животна средина више деградирана и обрнуто. Значи да се одрживи туризам у бањама Србије може остварити применом адекватних и континуираних мера у циљу остваривања економске, еколошке, социјалне и културне одрживости.

Имајући у виду да Врњачка Бања представља водећу бању у Србији са аспекта туристичког промета, али и са аспекта заштите животне средине, у раду ће посебна пажња бити усмерена ка карактеристикама туристичког промета ове бања током њеног развоја након II светског рата, као и ка анализи нивоа економске одрживости развоја туризма у овој бањи током 21. века.

1. Преглед литературе

Појам „одрживост» је први пут употребљен у екологији са циљем да се означи могућности екосистема да временом одрже одређену популацију. Током времена додавањем појама развоја и формирањем синтагме „одрживи развој“ фокус анализе са животне средине је прешао на друштво. Данас се може рећи да основни фокус одрживог развоја представља друштво и његова потреба да се заштити и очува животна и социјална средина током друштвених промена, пре свега током промена везаних за економске функције (Baker, 2006).

Осамдесетих година прошлога века се акценат са привредног раста и развоја преноси на одрживи развој. Светска комисија за животну средину и развој Уједињених нација, тзв. Брундтланд комисија, публиковала је 1987. године документ „Наша заједничка будућност“ којим се у први план ставља оријентација ка концепту одрживог развоја. Према извештају тзв. Брундтланд комисије, одрживи развој представља „развој који задовољава потребе садашње генерације без угрожавања могућности будућих генерација да задовоље своје потребе“ (WCED, 1987, 43).

Развој туризма се не може посматрати независно од привредног и друштвеног развоја, као и независно од промена концепција и приступа у управљању развојем. Периоду доминације концепта привредног развоја кореспондирао је период развоја масовног туризма. Променом концепције и приступа управљању развојем дошло је до промене и у концепцији развоја туризма, па се уместо развоја масовног туризма подстиче развој одрживог туризма.

Веза између туризма и одрживости је одувек постојала (Torres-Delgado & Palomeque, 2014). Туризам је један од најзначајнијих корисника, али и „заштитника“ одрживих елемената животне средине.

Појам одрживи туризам је настао почетком деведесетих година прошлога века, када је постао доминантан концепт у оквиру планирања и управљања развојем савременог туризма (Weaver, 2014). Још увек не постоји опште прихваћена дефиниција одрживог туризма. По тумачењу Светске туристичке организације и Програма УН за животну средину, одрживи туризам подразумева такав развој туризма који уважава и омогућава сатисфакцију потреба туриста, као носилаца тражње и туристичких дестинација као носилаца понуде, а да се при томе, не нарушава могућност да се ови циљеви остварују на истом или вишем нивоу и у будућем периоду. Другим речима, концепција одрживог развоја треба да буде основна смерница управљању развојем туризма, која ће омогућити остваривање економских, друштвених и естетских циљева, уз исто-

времену заштиту културних вредности, социјалног интегритета, кључних еколошких процеса и биолошког диверзитета (WTO, 1995; UNEP & UNWTO, 2005). Однос између заштите животне средине, економске и социо-културне одрживости представља централно подручје коме није посвећена посебна пажња у научним истраживањима (Pulido-Fernández, Andrades-Caldito & Sánchez-Rivero, 2014), али ни приликом развоја туристичких дестинација.

У циљу утврђивања нивоа одрживог развоја користе се одређени сет индикатора (Krstić, Petrović & Stanišić, 2015). Индикатори представљају стања одређене појаве, као што је туризам, што не мора бити дефинитивна (крајња) оцена стања те појаве/ феномена (Muller, 2004). Према Светској туристичкој организацији (1996), „индикатори мере или вреднују одређене информације, чиме доносиоци одлука (органи управљања) смањују могућности несвесног доношења лоших пословних одлука“. Поред Светске туристичке организације, Европске комисије, ОЕЦД-а и других међународних организација, бројни тимови експерата су се током протекле три деценије бавили проблематиком дефинисања, поделе и примене индикатора одрживог туризма.

Економска комисија је развила систем индикатора који омогућавају управљање развојем одрживог туризма на нивоу дестинације. Систем индикатора обухвата 40 индикатора који су подељени у следеће 4 групе: менаџмент дестинације, економски индикатори, социјални и културни индикатори, и индикатори заштите животне средине (European Commission, 2013, 21-22). У раду је посебна пажња посвећена економским индикаторима (сезонски карактер пословања, просечан број ноћења, степен искоришћености капацитета и запосленост у туризму) са циљем анализе доприноса туризма остваривању одрживости развоја у Врњачкој Бањи.

2. Анализа економске одрживости туризма у Врњачкој Бањи

2.1. Сезонски карактер пословања

Промет туриста по месецима који су посетили Врњачку Бању у 2015. години приказан је у наредној табели. Из табеле бр. 1 може се уочити да су три најинтензивнаја месеца у 2015. години, са аспекта туристичког промета, била јун, јул и август. Током ових месеци, Врњачка Бања је остварила туристички промет од 101.420 туриста. Учешће туристичког промета у посматраним месецима у односу на укупан туристички промет у 2015. години је око 50%.

Табела 1: Туристички промет по месецима у Врњачкој Бањи (2015)

Месец	Туристи			Ноћења туриста		
	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни
Јануар	6.750	5.439	1.311	18.467	14.996	3.471
Фебруар	4.879	4.369	510	17.147	15.759	1.388
Март	9.039	7.800	1.239	22.511	19.007	3.504
Април	12.247	10.834	1.413	38.104	33.756	4.348
Мај	19.136	16.025	3.111	51.323	41.304	10.019
Јун	21.650	16.652	4.998	70.208	54.385	15.823

Јул	31.654	24.491	7.163	114.730	95.583	19.147
Август	48.116	36.418	11.698	164.074	137.700	26.374
Септембар	17.330	14.874	2.456	80.390	74.194	6.196
Октобар	13.158	11.299	1.859	41.250	36.165	5.085
Новембар	7.020	6.283	737	29.666	26.315	3.351
Децембар	11.841	9.513	2.328	84.684	24.230	5.590

Извор: Републички завод за статистику, <http://webzrzs.stat.gov.rs/>

С обзиром да су експерти Европске уније оценили сезонску концентрацију промета до 40% у току 3 најинтензивнија месеца, као један од значајнијих индикатора за остваривање одрживог туризма; можемо констатовати да су потребне одређене иновације туристичког производа са циљем смањења сезонске концентрације и повећања туристичког промета и ван периода сезоне. Неопходно је указати и на чињеницу да се сезонска концентрација промета у Врњачкој Бањи повећава током времена, односно да се сезонска концентрација промета са 42% у 2013. години повећала на 50% у 2015. години.

2.2. Карактеристике туристичког промета у Врњачкој Бањи

Значајан туристички промет је забележен након II светског рата у Врњачкој Бањи, односно већ 1946. године када је забележено око 30 хиљада туриста који су остварили око 640 хиљада ноћења. Ове године је остварен туристички промет који је одговарао нивоу туристичког промета из 1939. године. До 1949. године број туриста се повећавао, а затим до 1956. смањивао са знатним разликама по појединим годинама. Године 1955, у свим бањама Србије забележено је 95.400 туриста који су остварили 1.008.000 ноћења. Удео Врњачке Бање у укупном броју туриста у бањама Србије износио је 29 %, а у броју ноћења 57 %.

Више од милион ноћења Врњачка Бања је забележила у периоду од 1968. до 1988. године, при чему је максималан број ноћења током развоја ове бање забележен 1985. године (1.415.168). Повећање туристичког промета у Врњачкој Бањи било је резултат привредног и друштвеног развоја у тадашњој Југославији, али и резултат општег убрзаног развоја домаћег и иностраног туризма у Југославији и Србији. У посматраном периоду изграђени су нови смештајни капацитети у Врњачкој Бањи, истражене су хемијске и балнеолошке особености постојећих извора и примењене су мере у циљу усавршавања медицинске службе и Завода за превенцију, лечење и рехабилитацију органа за варење и шећерне болести.

Табела 2: Туристички промет у периоду од 1946. до 2000. године

Година	Туристи	Ноћења	Просечан број ноћења
1946	33.851	643.000	19
1950	42.533	696.848	16
1955	27.986	579.152	19
1960	80.575	1.059.212	13,1
1965	95.228	1.124.687	11,8

1970	135.115	1.244.978	9,2
1975	133.998	1.279.488	9,5
1980	159.557	1.438.177	9
1985	186.173	1.642.097	8,8
1990	138.678	954.816	6,9
1995	93.983	468.439	5
2000	91.522	482.866	5,3

Извор: Републички завод за статистику, <http://webrzs.stat.gov.rs/>

Од 1960. до 1990. године, Врњачка Бања је бележила континуирани раст туристичког промета (Табела 2). Више од сто хиљада туриста забележено је у Врњачкој Бањи 1968. године. Након тога је уследио период континуираног повећања броја туриста, тако да је 1985. године остварен туристички промет (163.018 туриста) који је био значајно већи у односу на остварени промет у многим другим дестинацијама континенталног и приморског туризма тадашње Југославије. Висок ниво туристичког промета задржао се до 1990. године, када је у Врњачкој Бањи регистровано 4.286 страних туриста, што представља највећи остварени промет страних туриста током настанка и развоја Врњачке Бање. Током последње деценије прошлог века забележено је смањење промета домаћих и страних туриста.

Повећање броја туриста и броја ноћења је поново забележено почетком овог века (Табела 3).

Табела 3: Туристички промет у периоду од 2000. до 2015. године

Година	Туристи	Ноћења	Просечан број ноћења
2001	83.654	410.003	5,5
2002	99.979	469.343	4,7
2003	125.630	481.907	4,7
2004	93.394	439.594	4,7
2005	96.969	427.710	4,4
2006	150.123	573.121	3,9
2007	162.452	607.603	3,8
2008	157.227	610.783	3,9
2009	148.304	616.464	4,2
2010	148.570	574.195	3,9
2011	152.603	579.041	3,8
2012	139.609	506.446	3,6
2013	156.240	594.804	3,8
2014	146.756	497.893	3,4
2015	202.820	732.554	3,6

Извор: Републички завод за статистику, <http://webrzs.stat.gov.rs/>

Врњачка Бања је 2015. године забележила туристички промет од 202.820 туриста, односно остварила је значајно већи туристички промет у односу на максимални туристички промет који је остварила у прошлом веку, односно 1985. године. Међутим, Врњачка Бања још увек није достигла максимални број ноћења који је остварен у прошлом веку, односно 1985. године. На основу наведеног може се закључити да повећање броја туриста бележи веће стопе раста у односу на број ноћења туриста што за последицу има смањење просечног броја ноћења туриста, односно смањење просечног боравка туриста у овом веку.

Просечна дужина боравка туриста је смањена у периоду од 1946. до 1995. са 19 на 5 ноћења. Почетком 21. века, просечна дужина боравка се повећала на 5,5 ноћења, а након тога је забележила континуирано смањење током прве и друге деценије овог века. Најмањи просечан број ноћења туриста, односно најкраћи просечан боравак туриста у Врњачкој Бањи забележен је 2014. године (3,4 ноћења). На основу кретања туристичког промета, односно броја туриста и ноћења може се закључити да се просечан број ноћења туриста сваке године смањује у Врњачкој Бањи.

2.3. Степен искоришћености капацитета

У период од 2003. до 2015. године највећи број лежаја забележен је 2007. године, а најмањи 2014. године (Табела 4). Према подацима Републичког завода за статистику у Србији је августа 2015. забележено 106.102 лежаја у Србији, у бањама Србије 25.459, а у Врњачкој Бањи 4.232 лежаја. На основу доступних података о кретању броја лежаја у смештајним капацитетима Врњачке Бање и броја ноћења туриста може се закључити да је најмањи степен искоришћености капацитета забележен 2007. године (23,07%), а највећи 2015. године (47,42%).

Табела 4: Степен искоришћености смештајних капацитета од 2000. до 2015. године

Година	Лежаји	Степен искоришћености
2003	4.926	26,80
2004	4.822	24,98
2005	4.864	24,09
2006	4.749	33,06
2007	7.216	23,07
2008	7.169	23,34
2009	6.011	28,10
2010	6.138	25,63
2011	6.144	25,82
2012	5.620	24,69
2013	-	-
2014	4.144	32,92
2015	4.232	47,42

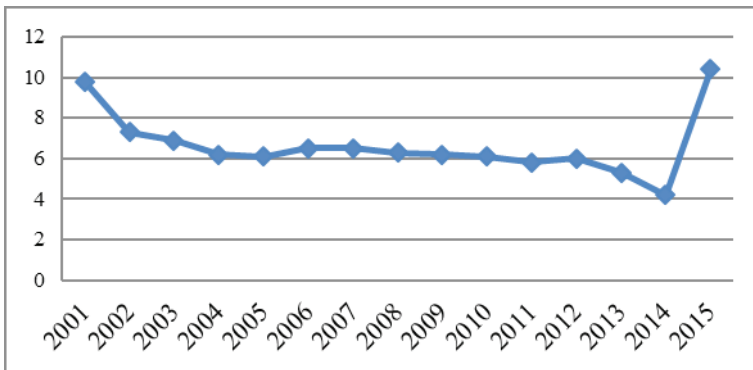
Извор: Републички завод за статистику, <http://webzrzs.stat.gov.rs/>

2.4. Запосленост у туризму

Подаци који се односе на кретање запослених у туризму Врњачке Бање указују да је учешће запослених у хотелима и ресторани у односу на укупан број запослених у овој дестинацији у периоду од 2001. до 2005. године бележило смањење. У периоду од 2005. до 2012. године учешће је било око 6%, а након тога бележи смањење 2012. и 2013. године, да би 2015. године забележило повећање на 10,4%.

Године 2015, забележено је приближно учешће запослених у хотелима и ресторанима као и 2000. године. У току 1995. године (9,20%) је било мање запослених у туризму у Врњачкој Бањи у односу на 2000. годину.

Слика 1: Запосленост у туризму Врњачке Бање током 21. века

Извор: Републички завод за статистику, <http://webrzs.stat.gov.rs/>

Закључак

Стратешки циљ Врњачке Бање треба да буде остваривање економске одрживости на основу повећања степена искоришћености капацитета, смањења сезонског карактера пословања и повећања дужине боравка туриста. Повећање не само броја, већ и врсте смештајних капацитета, као и квалитета хотелских услуга биће значајан фактор економске одрживости развоја туризма, али уз знатно већу понуду пратећих услуга и садржаја у Врњачкој Бањи.

Иако Врњачка Бања поседује многобројне природне ресурсе, неопходни су нови рекреативни, спортски, забавни и културни садржаји који би допринели повећању туристичког промета домаћих и страних туриста, али и повећању дужине боравка туриста у овој дестинацији. Неопходно је остварити развој туристичке понуде Врњачке Бање која би се заснивала на коришћењу постојећих потенцијала (културно-историјско наслеђе, природни ресурси итд.) и креирати савремену туристичку понуду која би обухватала забавне водене паркове, спортско рекреативне терене, спа и веллнесс центре. Везу између Врњачке Бање и рекреативних подручја у зони Гоча у наредном периоду могла би да буде остварена помоћу жичаре која би могла да буде изграђена на правцу „Снежник“ Врњачка Бања – „Бели Извор“ Гоч. Туристичка понуда Врњачке Бање треба континуирано да се прилагођава

потребама и захтевима савременог туристе кога карактеришу софистицираност, мобилност и динамичност.

Литература

- Baker, S. (2006). *Sustainable Development*. Routledge. London
- European Commission. (2013). *The European Tourism Indicator System – Toolkit for Sustainable Destinations*, February 2013.
- Јовичић, Д., Илић, Т. (2010). Индикатори одрживог туризма. Гласник српског географског друштва, 90(1), 277-305.
- Krstić, B., Petrović, J., Stanišić, T. (2015). Analysis of key indicators of economic dimensions of spas' sustainable development in Serbia as tourism destination, *Ekonomika*, 61(3), 61-71.
- Николић, С. (1998). Природа и туризам Србије, ЕКО-ЦЕНТАР, Завод за заштиту природе Србије, Београд.
- Pulido-Fernández, J.I., Andrades-Caldito, L., & Sánchez-Rivero, M. (2015). Is sustainable tourism an obstacle to the economic performance of the tourism industry? Evidence from an international empirical study. *Journal of Sustainable Tourism*, 23, 47-64.
- Републички завод за статистику. (1995-2016). Општине и региони у Републици Србији, <http://webrzs.stat.gov.rs/> (10.2.2017)
- Републички завод за статистику. (2000-2016). Статистички годишњак Републике Србије, <http://webrzs.stat.gov.rs/> (15.2.2017)
- Torres-Delgado, A., Francesc López P. (2014). Measuring sustainable tourism at the municipal level. *Annals of Tourism Research*, 49, 122-137.
- UNEP and UNWTO. (2005). *Making Tourism More Sustainable - A Guide for Policy Makers*.
- WCED - World Commission on Environment and Development. (1987). *Our Common Future*, Oxford University Press. Oxford.
- Weaver B. David, Asymmetrical Dialectics of Sustainable Tourism: Toward Enlightened Mass Tourism, *Journal of Travel Research*, 2014, 53(2): 131-140.
- WTO. (1995). *What Tourism Managers Need to Know*. International Working Group on Indicators of Sustainable Tourism and Consulting and Audit Canada. Madrid.

